

ІСТОРИЧНІ ДЖЕРЕЛА І СУЧАСНІ НАУКОВІ РОЗВІДКИ ПРО ПОХОВАННЯ ГЕТЬМАНА УКРАЇНИ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО У КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

У статті розкриваються особливості пошуків крипти гетьмана України Богдана Хмельницького у контексті ймовірного поховання в Іллінській церкві в Суботіві, нині Чигиринського району Черкаської області, у серпні 1657 р.

Ключові слова: Богдан Хмельницький, гетьман, державотворець, Іллінська церква, крипта, поховання, Суботів.

Новітні, реальні пошуки крипти великого державотворця України Богдана Хмельницького, які за ініціативи та підтримки ГО «Фонд Великий Льох» (голова – Павло Костенко) з кінця 2018 р. і до нині проводяться в Іллінській церкві села Суботів Чигиринського району Черкаської області, на наше переконання, при правильній інформаційній політиці, може слугувати активним поштовхом до наближення українського суспільства до усвідомлення необхідності створення Пантеону Національної Пам'яті українських героїв, чого нині бракує в нашій державі.

Для кожного щирого українця і патріота своєї землі постать гетьмана України Богдана Хмельницького на сьогодні є уособленням державності і справжньої нефальшивої любові до рідного народу. Про геніальні прояви особистості Богдана Хмельницького можна писати досить багато: державотворець, дипломат, військовий діяч. Стратег і тактик. Для своєї епохи, як писали сучасники його, він був «Богом даним вождем».

Незавершеним для історичної пам'яті нашої нації залишається на сьогодні встановлення реального місця поховання батька-засновника України як такої, що існує і донині, гетьмана України Богдана Хмельницького.

«... На жаль, і до цього часу Українська держава, яка постала завдяки могутній волі та харизмі гетьмана Богдана Хмельницького 370 років тому, не має Пантеону своїх героїв-засновників.... Такі історичні Пантеони мають Італія, Франція, Польща та інші провідні країни світу, а ми – сучасні українці, перебуваємо тільки на початковому шляху створення таких важливих для нашої країни місць пам'яті. Зрозуміло, що місця пам'яті неможливо створити без проведення ґрунтовних наукових досліджень. Відтак початком практичного втілення ідеї створення Національного Пантеону вважаю максимальне сприяння ініціативам вчених та громадськості щодо локалізації місця поховання Великого Гетьмана, а також її подальшої музеєфікації» [9], – так висловився з приводу продовження пошуків місця поховання Богдана Хмельницького один з найкращих біографів гетьманів України, директор Інституту історії України НАН України Валерій Смолій.

Політика національної пам'яті, яку активно провадить Україна, вимагає пошуку та відновлення могил видатних діячів України, як в межах нашої країни, так і за кордоном. Адже основним місцем пам'яті кожного народу є могили предків, а ставлення до них суспільства показує як національну зрілість самого суспільства, так і його державотворчий потенціал. З релігійної точки зору, відправлення панахид біля гробу перетворює церкву з меморія у мартирій, що має велике значення в історії України та української духовності [9].

27 липня 1657 р. відійшов у вічність великий державотворець Богдан Хмельницький. Як за життя постать гетьмана була оповита багатьма легендами і міфами, так і після його смерті вона залишила по собі для нащадків чимало незрозумілого і втаємниченого, а в деяких аспектах – обросла і фальсифікаціями.

Метою даної статі є подання в стислій формі історичної інформації про стан справ з дослідження Іллінської церкви (та території біля неї) в селі Суботів Чигиринського району Черкаської області в плані пошуку поховання гетьмана Богдана Хмельницького.

Богдан Хмельницький згідно з історичними джерелами, будував Іллінську церкву в Суботові як свою майбутню усипальницю (за різними даними) протягом 1651 – 1656 рр. [4, с. 24; 5, с. 427; 7, с. 532]. Іллінська церква в Суботові стала усипальницею в серпні

1657 р. [1, с. 446; 8, с. 595]. Адже в цей рік там було привселюдно, на чому засвідчують літописні джерела [10; 11], поховано гетьмана.

Сторічні, і, до речі, короткотривалі у часі археологічні дослідження, які проводились в Іллінській церкві в Суботіві, наближали і віддаляли (з різних причин, в т. ч., і політичних) від встановлення реального місця поховання гетьмана Богдана Хмельницького, та перетворення його на своєрідне місце «української мекки» патріотизму і гордості за власну націю. **1953 р.** – дослідження всередині Іллінської церкви не проводились (було здійснено лише зовнішнє зондування церкви) [5, с. 428]. **1970 р.** – розкопки проводились, дослідники реально наблизились до відкриття місця поховання, але з різних міркувань продовжити дослідження у виявленому всередині Іллінської церкви місці було заборонено [5, с. 428]. **1971 р.** – розкопки проводились в церкві, але за сучасними висновками ряду вчених, були сфальшовані, аби підтвердити дані Літопису Григорія Грабянки та Чернігівського літопису XVIII ст. про те, що ніби-то прах гетьмана Богдана Хмельницького та його сина Тимоша за наказом обозного коронного війська Речі Посполитої С. Чарнецького у 1664 р. був по вандалському викинутий із церкви [7, с. 533; 8, с. 595]. Сучасні фахові дослідження українських вчених (Тарас Чухліб), проведені у польських архівах та бібліотеках не підтверджують факт нападу С. Чарнецького на Суботів у 1664 р. та здійснення наруги над прахом гетьмана Богдана Хмельницького та його сина [9]. А тому, ми можемо припускати, що у Літопис Григорія Грабянки, та і у Чернігівський літопис, могла свідомо (?) за чиєюсь вказівкою потрапити вигадана (?) інформація про напад карального загону на Суботів і знищення могил Богдана і Тимоша Хмельницьких, яке на століття збило дослідників з правильного напрямку пошуку місця поховання великого державотворця України та запустило в інформаційний простір неправдиві, на нашу думку, відомості, які використовувало в своїх дослідженнях не одне покоління істориків.

2005 – 2006 р. – розкопки в церкві проводились. Локально розкоп проводився біля місця розкопок 1970 р. Не дивлячись на сенсаційні результати (з використанням сучасного на той час пошукового обладнання було проведено ультразвукове обстеження південної і південно-західної стіни, і в місцях «потовщення» знайдено

ознаки порожнин, які ведуть до південної стіни, вздовж якої виявлені ознаки порожнини на глибині 10 – 13 м, а глибина власне порожнин сягає 2,5 – 5 м) [4, с. 30] роботи були зупинені через загрозу, «ніби-то (???)», руйнування храму [5, с. 428]. Актів розкопок нами не виявлено, тому результати досліджень цих років є під великим знаком запитання. І в деяких аспектах обростають сучасними міфами. **2018 – 2019 рр.** – за ініціативи та підтримки ГО «Фонд Великий Льох» (голова – Павло Костенко) проводились обстеження всередині Іллінської церкви. У результаті новітніх георадарних вимірювань фахівці Інституту геології Київського національного університету імені Тараса Шевченка в Іллінській церкві виявили контури склепіння та підлоги підземної поховальної споруди розмірами 3х1,3 м і висотою від підлоги до стелі приблизно 1,6 м, ймовірно, викладеної зсередини цеглою і майже повністю засипаної ґрунтом. Споруда орієнтована по напрямку захід-схід. У привхідній частині церкви, між стовпами, які підтримують хори, наявні ознаки вхідного колодязя до поховальної споруди [2, с. 58].

Наприкінці 2018 – початку 2019 рр. георадарні дослідження навколо Іллінської церкви в Суботіві проводив незалежний дослідник Іван Ільчишин, який у своєму звіті вказує наступне: «Біля церкви звертає на себе увагу велика (діаметр до 4 м) аномалія, розташована по вісі південної стіни церкви, на південному сході від вівтаря. Вона може бути ознакою підземної споруди» [3, с. 10].

У травні 2019 р. за підтримки ГО «Фонд Великий Льох» групою спелео-археологів з Кам'янця-Подільського було проведено дослідження підземних порожнин на пагорбі, де розташована Іллінська церква в с. Суботів Чигиринського району Черкаської області [6, с. 3]. В результаті досліджень спелео-археологів було обстежено 5 об'єктів (чотири льохи і провалля). Зв'язок підземних порожнин зі спорудою Іллінської церкви на даному етапі досліджень не знайшов підтверджень [6, с. 11 – 13].

В останні дні серпня 2019 р. проводились дослідження внутрішньої частини південно-західної стіни будівлі Іллінської церкви на наявність замуrowаних порожнин та проходів за допомогою свердління отворів діаметром до 20 мм та наступного вивчення отворів за допомогою інспекційної відеокамери з підсвіткою. На даному етапі дослідження вдалось виявити ряд порожнин і встановити, що виявлені порожнини не можуть бути випадково незапов-

неними будівельним розчином ділянками мурування стін. Їх величина значна і фотоінспекційною камерою свідчать, що порожнини утворені у процесі замурування якихось камер чи проходів. Необхідно виконати наступні дослідження, але вже розвідковоінвазійного характеру: зондажі зі зняттям тиньку у попередньо визначених місця для виявлення швів та неперев'язаних ділянок стін, колишніх прорізів і т. п. [12]. Пошуки крипти тривають.

Отже, як бачимо, у 2019 р. – вчені реально наблизились до ймовірного сенсаційного відкриття. До речі, результати досліджень 2018 – 2019 р. підтвердили провідні фахівці світового рівня з археологічної геофізики таких країн як Швеція, Польща, Іспанія. Пошук праху великого державотворця України Богдана Хмельницького на сьогодні має не лише історичне, а і політичне значення. Адже його можливе віднайдення – стане одним із потужних джерел до запоруки єдності нашої української нації. А також – це реальний шлях до створення величного Пантеону пам'яті великого державотворця України. А Чигиринщина у новому контексті перетвориться на реальне державотворчо-ментально-історичне місце нашої нації.

Джерела та література

1. Бондаренко Р. І. Іллінська церква, Іллі пророка церква або Свято-Іллінська церква у с. Суботів // Енциклопедія історії України: Т. 3: Б – Й. – К.: Наук. думка, 2005. – С. 446 – 447.
2. Обстеження Іллінської церкви та прилеглої до неї території у с. Суботів Чигиринського району Черкаської області із застосуванням неруйнівних геофізичних методів: звіт з виконання наук.-техн. Експертизи / керівник теми: кандидат геологічних наук К. М. Бондар. – К., 2019. – 62 с.
3. Ільчишин І. Результати георадарних досліджень в Іллінській церкві. – Суботів: 2018 – 2019. – 11 с.
4. Кукса Н. В. Церква і ім'я Святого Пророка Іллі в Суботіві: минуле, реалії, перспективи усипальниці Богдана Хмельницького // Чигиринщина в історії України. 36. 1. Суботів: минуле і сучасність: матеріали Першої історико-краєзнавчої учнівської конф. / за заг. ред. доц. В. М. Лазуренка. – Черкаси, 2006. – 120 с.

5. Нераденко Т. М. Словник-довідник з археології Черкащини: наук.-довідкове краєзнавче видання. – Черкаси: ФОП Чабаненко Ю.А., 2016. – 650 с.

6. Нечитайло П. О., Тимчук Д. В. Звіт за результатами проведення спелео-археологічних робіт поблизу Іллінської церкви в с. Суботів, Чигиринського району Черкаської області. – Кам'янець-Подільський, 2019. – 53 с.

7. Сказания о населенных местностях Киевской губернии или Статистические, исторические и церковные заметки о всех деревнях, селах, местечках и городах, в пределах губернии находящихся / собрал Л. Похилевич. – Біла Церква: видавець О.В. Пшонківський, 2007. – XXII+642 с.

8. Смолій В. А., Степанков В. С. Богдан Хмельницький (Соціально-політичний портрет). – 2-ге вид., перероб. – К.: Либідь, 1995. – 624 с.

9. <https://www.facebook.com/Інститут-історії-України-Відділ-Середньовіччя>

10. Літопис Григорія Грабянки // https://uk.wikipedia.org/wiki/Літопис_Григорія_Грабянки

11. Літопис Самовидця // <http://litopys.org.ua/samovyd/sam02.htm>

12. Звіт з виконання архітектурно-археологічних досліджень в приміщеннях пам'ятки архітектури національного значення охор. №770 – церкви Св. Пророка Іллі в с. Суботів Чигиринського району Черкаської області, об'єкта Національного заповідника “Чигирин” / керівник теми: доктор архітектури, професор, завідувач кафедри архітектури та реставрації Національного університету “Львівська політехніка” Микола Бевз. – Львів, 2019. – 45 с.

Степан Ревуцький

ПРО МІСЦЕ ПОХОВАННЯ ГЕТЬМАНА ІВАНА ВИГОВСЬКОГО: ВЕРСІЇ, ЗДОГАДКИ, АРГУМЕНТИ

Тема місця поховання гетьмана України Івана Виговського, як і багатьох інших українських гетьманів, на жаль, і надалі залишається дискусійною. Прикро, але значна частина наукових досліджень щодо місця захоронення гетьмана Івана Виговського базу-